

كانت لهم فيه اناة فلهذا مضينا عليهم فاتصاه عليهم (صحیح مسلم جلد ۱ ص ۳۸) حضرت عبداللہ بن عباسؓ بیان کرتے ہیں کہ تین مرتبہ دہلوی ہوئی طلاق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم، ابوبکرؓ اور عمرؓ کی خلافت کے پہلے دو سال ایک طلاق شمار ہوتی تھی۔ پھر حضرت عمرؓ نے فرمایا کہ لوگ ایسے امر میں بے باک نہ رہیں جس میں اللہ کے لئے ڈھیل ہے۔ پس کیوں نہ (بطور سزا) ہم تین دفعہ کے الفاظ کو تین طلاقیں ہی قرار دے دیں۔ چنانچہ انہوں نے ایسی طلاق کو تین طلاقیں کی صورت میں جاری کر دیا۔

حدیث بالا سے واضح ہے کہ شرعاً تو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پر مکمل ہو گئی اور شرعی حکم دی ہے جو رسول اللہ، ابوبکرؓ اور عمرؓ کی خلافت کے ابتدائی دو سال جاری رہا۔ حضرت عمرؓ نے شریعت میں کوئی تبدیلی نہیں کی اور نہ ہی کسی صحابی کو ایسا اختیار ہے۔ البتہ تعزیری احکام خلیفہ وقت جاری کر سکتے ہیں۔ اور حضرت عمرؓ نے یہ حکم تعزیراً (بطور سزا) جاری فرمایا تھا۔ لہذا شرعی حکم ان کے نزدیک بھی وہی ہے جو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور حضرت ابوبکر صدیقؓ کے زمانہ خلافت میں اور ان کی اپنی خلافت کے ابتدائی سالوں میں نافذ تھا۔ باقی رہا مسئلہ سختی کا تو وہ ہنگامی حالات میں ہوتی ہے۔ اور ایسے حالات کے خاتمہ سے وہ سختی بھی جاتی رہتی ہے۔

خلاصہ یہ ہے کہ قرآن و حدیث کی رو سے صورت مسئلہ میں صرف ایک طلاق واقع ہوئی ہے جس کے بعد غاؤں و درجوع کر سکتا ہے اور وہ رجوع کرنا چاہتا ہے لہذا کوئی شرعی امر مانع نہ ہے۔ لہذا مامندی والشرعہ حسن الصواب !

(۲)

عمرؓ صاحب مولانا صاحب، ازراہ کرم محمد بن خویمرہ رحمت فرمائیں۔

۳۰ مارچ ۱۰۲۸ھ کو ایک طلاق نامہ کسی کاتب سے تحریر کرایا گیا۔ جس میں طلاق، طلاق، طلاق تحریر ہوا۔ اس طرح یہ طلاق البطلت ہو گئی۔ اس قسم کی طلاق لڑکے کے والد نے اپنی پسند سے تجویز کر لی اور اس پر اپنے لڑکے سے دستخط کرائے۔

ابن اسحاق، طاؤس، حکمرہ اور ابن عباسؓ کے مطابق ایک ہی وقت میں دی گئی طلاق ثلاثہ کر ایک طلاق مانگیا۔ ابن عابدین جلد ۲ صفحہ ۳۴، ابن رشد جلد ۲ صفحہ ۵۱۔ ابن عباسؓ ہی کے حوالہ سے اس بات کا حکم ہوا ہے کہ حضورؐ کے زمانہ میں اور خلیفہ اول کے زمانہ میں بھی ایک ساتھ دی ہوئی تین طلاقیں کو ایک مانا جاتا رہا ہے۔ دوسرے خلیفہ کے زمانہ کے چند سال تک بھی ایسا ہی سمجھا گیا۔ ابن رشد، سنن ابی داؤد صفحہ ۳۹۱ ج ۲، ابن قدامہ جلد ۲ صفحہ ۳۱۔ ایک شخص نے حضورؐ سے کہا کہ اس نے اپنی بیوی کو تین طلاقیں دے دیں

ہیں۔ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم غصہ میں کھڑے ہو گئے اور فرمایا کہ یہ آدمی میری موجودگی ہی میں اللہ کی کتاب کو کیسے بنا رہا ہے (ولی الدین خطیب مشکوٰۃ صفحہ ۲۸۳) آپؐ اتنے ناراض تھے کہ ایک صحابی اس شخص کو قتل کرنے پر آمادہ ہو گئے۔ نسائی صفحہ ۹ ج ۲۔

۲۔ جس تاریخ کو اس طلاق نامہ پر لڑکے کے والد نے لڑکے سے دستخط کرائے۔ اس تاریخ کو لڑکی حالتِ طہر میں نہیں تھی۔ کیا یہ طلاق ثلاثہ ایک طلاق مانی جائیگی اور غیر مغلظہ ہوگی؟
 رسائل محمد انور اقبال ۹/۱۱۰۹ رنگ محل لاہور

الجواب:

افول وباللہ النزیس، بشرط صحت سوال واضح ہو کہ قرآن وحدیث کی رو سے مجلس واحد کی تین طلاقیں خواہ وہ تحریری ہوں یا تقریری، خواہ بکرا الفاظ ہوں یا ایک ہی زبان سے تین طلاق کا جملہ چست کر دیا جائے ایک یعنی غیر مغلظہ طلاق واقع ہوگی اور رجعی طلاق میں اندر عدت نکاح قائم رہتا ہے۔ رجوع کی صورت میں جدید نکاح کی ضرورت نہیں ہوتی۔ اگر عدت ماضی ہو جائے تو جدید نکاح جائز ہوتا ہے۔ قرآن مجید میں ارشاد باری تعالیٰ ہے:

”الطلاق موتات فامساك بعد عرف او تسديع باحسان“

کہ طلاق (رجعی) دوسرے ہے۔ اس کے بعد یا تو بجلے طریق سے بیری کو آبار کنا ہوگا یا احسان کے ساتھ اسے چھوڑ دینا ہوگا۔

”موتات“ ”مترۃ“ کا تثنیہ ہے اور ”مترۃ“ کا معنی ہے ”ایک بار“۔ جیسے سورہ ملک شروع پارہ ۲۹

میں ہے:

”ثُمَّ اَبْجَعِ الْبُيُوتَ كَثُفًا يَنْقِلَبُ الْاَيَّامُ“

مفسرین نے اس کا ترجمہ ”کثُفًا بَعْدَ كَثُفًا“ کیا ہے۔

یعنی ایک بار دیکھنے کے بعد پھر دیکھو۔ اسی طرح ”موتات“ کا معنی یہ ہے کہ رجعی طلاق دو دفعہ ہیں یعنی پہلے ایک طلاق دو۔ جب عدت گزر جائے تو پھر اور رجعی طلاق دے سکتے ہو۔ اسی طرح سورہ طلاق پارہ ۲۸ میں ہے:

”يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتِ الْمَرْأَةَ فَلَاحِقَ مِنْ لَعْنَتِهِنَّ“

کہ ”اے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جب تم بیویوں کو طلاق دو تو عدت کے اندر طلاق دو۔ یعنی ایک ایک کر کے طلاق دیا کرو تاکہ اس میں رجوع کی گنجائش باقی رہے۔ لَعْنَتِ اللّٰهِ يَحْدُثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ امْرَاً“

میں بھی یہی اشارہ ہے ۔

اب احادیث صحیحہ ملاحظہ فرمائیں :

۱۔ عن ابن عباس قال كان الطلاق على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وعهد ابني بكر وسنتين من خلافة عمر خلافة عثمان ثلاث واحدة (صحیح مسلم ص ۴۷۷ ج ۱) کتاب الطلاق وشیل الاوطار ص ۲۵ ج ۶

کہ "حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور جناب ابو بکر صدیقؓ کے عہد اور حضرت عمر فاروقؓ کے عہد کے ابتدائی دو سالوں تک مجلس واحد کی تین طلاقیں ایک رجمی یعنی غیر منقطع طلاق ہوتی تھی ؟

۲۔ قال ابوالصمبار لا بن عباس اتعلم انما كانت الثلاث تجعل واحدة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم وابني بكر وثلاثا من اماره عمر فقال ابن عباس نعم (مسلم ص ۴۷۷ ج ۱) کہ ابو صمبار نے ابن عباسؓ سے دریافت کیا ، کیا آپ جانتے ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ، ابو بکرؓ اور حضرت عمرؓ کی خلافت کے ابتدائی تین سالوں تک مجلس واحد کی تین طلاقیں ایک رجمی طلاق ہوتی تھی ؟ تو ابن عباسؓ نے فرمایا ، ہاں میں جانتا ہوں ، ایسے ہی تھا ؟

۳۔ عن ابن عباس قال طلق ركاة مبد يزيدي اخو رجبي مطلب امرأت ثلاثا في مجلس واحد فغرت عليها حدناشد ميد قال فاستد رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف طلقتها؟ قال طلقها ثلاثا قال في مجلس واحد؟ قال نعم! قال فانما قلت واحدة فانزعها ان شئت قال فزجعا - فكان ابن عباس يرى انما الطلاق عند طهر - قال احمد الشاكر مصوى اسناد صحيم ورواه ايضا الضيعة المقدسي في المختارة كما نقله ابن القيم في امانة اللفظان ص ۱۵۸ ورواه ابو يعلى كما رواه الشوكاني في النيل ص ۲۷۱ ج ۶ ورواه البيهقي كما في الدر المنثور ص ۲۰۹ وهذا الحديث عندى اصل جليل من اصول التشريع في الطلاق مسند احمد ص ۲۲۸ ج ۳ ، مسند احمد مع كنز العمال ص ۳۶ ج ۱

حضرت ابن عباسؓ سے روایت ہے کہ رکائے صحابی نے اپنی بیوی کو ایک مجلس میں تین طلاقیں دیں ۔ پھر اس پر سخت نکلیں ہوئے ۔ جناب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان سے دریافت فرمایا ، کہ تم نے کس طرح طلاق دی ہے ؟ انہوں نے عرض کیا ، تین طلاقیں دی ہیں ! آپ نے

فرمایا: کیا ایک مجلس میں؟ انہوں نے عرض کیا ”جی ہاں؟ آپ نے ارشاد فرمایا: یہ ایک طلاق ہے، اگر تم چاہو تو رجوع کر لو۔“ تو انہوں نے رجوع کر لیا۔

مانند ابن عمر شافعی نفع الباری شرح مجمع بخاری میں رقمطراز ہیں: واخرجه احد وابو یعلیٰ وصحاحہ من طریق محمد بن اسحاق وحنان الحدیث نص فی المسئلۃ لایقبل التویل الذی فی غیہ من الروایات الا فی ذکرہا: (فتح الباری ص ۳۱۶، ۹۶، پارہ ۲۲)

کہ یہ حدیث میرے نزدیک مجمع ہے اور مجلس واحد کی تین طلاقیں کے ایک رجعی غیر مغلطہ ہونے میں صریح نص ہے جس کی کوئی اور تاویل نہیں ہو سکتی؟
امام ابن تیمیہؒ اپنے فتاویٰ میں فرماتے ہیں:

”ترجمہ کہ جس طرح ایک مجلس میں تین بار تم اٹھانے سے ایک قسم قرار پاتی ہے بالکل اسی طرح مجلس واحد کی تین طلاقیں ایک رجعی طلاق قرار پاتی ہیں۔ حضرت زبیر بن عوام، حضرت عبدالرحمن بن عوف کا بھی مذہب ہے۔ امام احمد و شافعی کا بھی فتویٰ ہے اور قرطبی کے شیوخ میں سے ابن زہراح اور نقیہ وقت عبدالسلام الحسینی، ابن یقین بن غنمہ، الصبیح بن حباب اور ایک جماعت فقہاء کا بھی فتویٰ ہے۔ اور طلیطلہ کے قریباً انیس مالکی فقہاء نے بھی یہی فتویٰ دیا ہے اور بقول علامہ تلمسانی امام مالک بن انس کا بھی ایک قول یہی ہے۔ اور علامہ رازی کے مطابق حنفیہ کے نامور امام محمد بن مقاتل رازی حنفی کا بھی یہی فتویٰ ہے کہ مجلس واحد کی تین طلاقیں ایک رجعی غیر مغلطہ طلاق ہوتی ہے؟ (فتاویٰ ابن تیمیہ ص ۱۷، ۱۸، ۱۹)

۴۔ محمد بن حبیب رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال اخبر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عن رجل طلق امرأته ثلاثاً تطليقات جميعاً فقام فضبان ثم طلق بكتاب الله وانا بين اظهركم حتى قام رجل فقال يا رسول الله الا اقتلك؟ ”سنن نسائی ص ۹۵“
۵۔ ۲۶۔ ۲۷۔ ۲۸۔ ۲۹۔ ۳۰۔ ۳۱۔ ۳۲۔ ۳۳۔ ۳۴۔ ۳۵۔ ۳۶۔ ۳۷۔ ۳۸۔ ۳۹۔ ۴۰۔ ۴۱۔ ۴۲۔ ۴۳۔ ۴۴۔ ۴۵۔ ۴۶۔ ۴۷۔ ۴۸۔ ۴۹۔ ۵۰۔ ۵۱۔ ۵۲۔ ۵۳۔ ۵۴۔ ۵۵۔ ۵۶۔ ۵۷۔ ۵۸۔ ۵۹۔ ۶۰۔ ۶۱۔ ۶۲۔ ۶۳۔ ۶۴۔ ۶۵۔ ۶۶۔ ۶۷۔ ۶۸۔ ۶۹۔ ۷۰۔ ۷۱۔ ۷۲۔ ۷۳۔ ۷۴۔ ۷۵۔ ۷۶۔ ۷۷۔ ۷۸۔ ۷۹۔ ۸۰۔ ۸۱۔ ۸۲۔ ۸۳۔ ۸۴۔ ۸۵۔ ۸۶۔ ۸۷۔ ۸۸۔ ۸۹۔ ۹۰۔ ۹۱۔ ۹۲۔ ۹۳۔ ۹۴۔ ۹۵۔ ۹۶۔ ۹۷۔ ۹۸۔ ۹۹۔ ۱۰۰۔ ۱۰۱۔ ۱۰۲۔ ۱۰۳۔ ۱۰۴۔ ۱۰۵۔ ۱۰۶۔ ۱۰۷۔ ۱۰۸۔ ۱۰۹۔ ۱۱۰۔ ۱۱۱۔ ۱۱۲۔ ۱۱۳۔ ۱۱۴۔ ۱۱۵۔ ۱۱۶۔ ۱۱۷۔ ۱۱۸۔ ۱۱۹۔ ۱۲۰۔ ۱۲۱۔ ۱۲۲۔ ۱۲۳۔ ۱۲۴۔ ۱۲۵۔ ۱۲۶۔ ۱۲۷۔ ۱۲۸۔ ۱۲۹۔ ۱۳۰۔ ۱۳۱۔ ۱۳۲۔ ۱۳۳۔ ۱۳۴۔ ۱۳۵۔ ۱۳۶۔ ۱۳۷۔ ۱۳۸۔ ۱۳۹۔ ۱۴۰۔ ۱۴۱۔ ۱۴۲۔ ۱۴۳۔ ۱۴۴۔ ۱۴۵۔ ۱۴۶۔ ۱۴۷۔ ۱۴۸۔ ۱۴۹۔ ۱۵۰۔ ۱۵۱۔ ۱۵۲۔ ۱۵۳۔ ۱۵۴۔ ۱۵۵۔ ۱۵۶۔ ۱۵۷۔ ۱۵۸۔ ۱۵۹۔ ۱۶۰۔ ۱۶۱۔ ۱۶۲۔ ۱۶۳۔ ۱۶۴۔ ۱۶۵۔ ۱۶۶۔ ۱۶۷۔ ۱۶۸۔ ۱۶۹۔ ۱۷۰۔ ۱۷۱۔ ۱۷۲۔ ۱۷۳۔ ۱۷۴۔ ۱۷۵۔ ۱۷۶۔ ۱۷۷۔ ۱۷۸۔ ۱۷۹۔ ۱۸۰۔ ۱۸۱۔ ۱۸۲۔ ۱۸۳۔ ۱۸۴۔ ۱۸۵۔ ۱۸۶۔ ۱۸۷۔ ۱۸۸۔ ۱۸۹۔ ۱۹۰۔ ۱۹۱۔ ۱۹۲۔ ۱۹۳۔ ۱۹۴۔ ۱۹۵۔ ۱۹۶۔ ۱۹۷۔ ۱۹۸۔ ۱۹۹۔ ۲۰۰۔ ۲۰۱۔ ۲۰۲۔ ۲۰۳۔ ۲۰۴۔ ۲۰۵۔ ۲۰۶۔ ۲۰۷۔ ۲۰۸۔ ۲۰۹۔ ۲۱۰۔ ۲۱۱۔ ۲۱۲۔ ۲۱۳۔ ۲۱۴۔ ۲۱۵۔ ۲۱۶۔ ۲۱۷۔ ۲۱۸۔ ۲۱۹۔ ۲۲۰۔ ۲۲۱۔ ۲۲۲۔ ۲۲۳۔ ۲۲۴۔ ۲۲۵۔ ۲۲۶۔ ۲۲۷۔ ۲۲۸۔ ۲۲۹۔ ۲۳۰۔ ۲۳۱۔ ۲۳۲۔ ۲۳۳۔ ۲۳۴۔ ۲۳۵۔ ۲۳۶۔ ۲۳۷۔ ۲۳۸۔ ۲۳۹۔ ۲۴۰۔ ۲۴۱۔ ۲۴۲۔ ۲۴۳۔ ۲۴۴۔ ۲۴۵۔ ۲۴۶۔ ۲۴۷۔ ۲۴۸۔ ۲۴۹۔ ۲۵۰۔ ۲۵۱۔ ۲۵۲۔ ۲۵۳۔ ۲۵۴۔ ۲۵۵۔ ۲۵۶۔ ۲۵۷۔ ۲۵۸۔ ۲۵۹۔ ۲۶۰۔ ۲۶۱۔ ۲۶۲۔ ۲۶۳۔ ۲۶۴۔ ۲۶۵۔ ۲۶۶۔ ۲۶۷۔ ۲۶۸۔ ۲۶۹۔ ۲۷۰۔ ۲۷۱۔ ۲۷۲۔ ۲۷۳۔ ۲۷۴۔ ۲۷۵۔ ۲۷۶۔ ۲۷۷۔ ۲۷۸۔ ۲۷۹۔ ۲۸۰۔ ۲۸۱۔ ۲۸۲۔ ۲۸۳۔ ۲۸۴۔ ۲۸۵۔ ۲۸۶۔ ۲۸۷۔ ۲۸۸۔ ۲۸۹۔ ۲۹۰۔ ۲۹۱۔ ۲۹۲۔ ۲۹۳۔ ۲۹۴۔ ۲۹۵۔ ۲۹۶۔ ۲۹۷۔ ۲۹۸۔ ۲۹۹۔ ۳۰۰۔ ۳۰۱۔ ۳۰۲۔ ۳۰۳۔ ۳۰۴۔ ۳۰۵۔ ۳۰۶۔ ۳۰۷۔ ۳۰۸۔ ۳۰۹۔ ۳۱۰۔ ۳۱۱۔ ۳۱۲۔ ۳۱۳۔ ۳۱۴۔ ۳۱۵۔ ۳۱۶۔ ۳۱۷۔ ۳۱۸۔ ۳۱۹۔ ۳۲۰۔ ۳۲۱۔ ۳۲۲۔ ۳۲۳۔ ۳۲۴۔ ۳۲۵۔ ۳۲۶۔ ۳۲۷۔ ۳۲۸۔ ۳۲۹۔ ۳۳۰۔ ۳۳۱۔ ۳۳۲۔ ۳۳۳۔ ۳۳۴۔ ۳۳۵۔ ۳۳۶۔ ۳۳۷۔ ۳۳۸۔ ۳۳۹۔ ۳۴۰۔ ۳۴۱۔ ۳۴۲۔ ۳۴۳۔ ۳۴۴۔ ۳۴۵۔ ۳۴۶۔ ۳۴۷۔ ۳۴۸۔ ۳۴۹۔ ۳۵۰۔ ۳۵۱۔ ۳۵۲۔ ۳۵۳۔ ۳۵۴۔ ۳۵۵۔ ۳۵۶۔ ۳۵۷۔ ۳۵۸۔ ۳۵۹۔ ۳۶۰۔ ۳۶۱۔ ۳۶۲۔ ۳۶۳۔ ۳۶۴۔ ۳۶۵۔ ۳۶۶۔ ۳۶۷۔ ۳۶۸۔ ۳۶۹۔ ۳۷۰۔ ۳۷۱۔ ۳۷۲۔ ۳۷۳۔ ۳۷۴۔ ۳۷۵۔ ۳۷۶۔ ۳۷۷۔ ۳۷۸۔ ۳۷۹۔ ۳۸۰۔ ۳۸۱۔ ۳۸۲۔ ۳۸۳۔ ۳۸۴۔ ۳۸۵۔ ۳۸۶۔ ۳۸۷۔ ۳۸۸۔ ۳۸۹۔ ۳۹۰۔ ۳۹۱۔ ۳۹۲۔ ۳۹۳۔ ۳۹۴۔ ۳۹۵۔ ۳۹۶۔ ۳۹۷۔ ۳۹۸۔ ۳۹۹۔ ۴۰۰۔ ۴۰۱۔ ۴۰۲۔ ۴۰۳۔ ۴۰۴۔ ۴۰۵۔ ۴۰۶۔ ۴۰۷۔ ۴۰۸۔ ۴۰۹۔ ۴۱۰۔ ۴۱۱۔ ۴۱۲۔ ۴۱۳۔ ۴۱۴۔ ۴۱۵۔ ۴۱۶۔ ۴۱۷۔ ۴۱۸۔ ۴۱۹۔ ۴۲۰۔ ۴۲۱۔ ۴۲۲۔ ۴۲۳۔ ۴۲۴۔ ۴۲۵۔ ۴۲۶۔ ۴۲۷۔ ۴۲۸۔ ۴۲۹۔ ۴۳۰۔ ۴۳۱۔ ۴۳۲۔ ۴۳۳۔ ۴۳۴۔ ۴۳۵۔ ۴۳۶۔ ۴۳۷۔ ۴۳۸۔ ۴۳۹۔ ۴۴۰۔ ۴۴۱۔ ۴۴۲۔ ۴۴۳۔ ۴۴۴۔ ۴۴۵۔ ۴۴۶۔ ۴۴۷۔ ۴۴۸۔ ۴۴۹۔ ۴۵۰۔ ۴۵۱۔ ۴۵۲۔ ۴۵۳۔ ۴۵۴۔ ۴۵۵۔ ۴۵۶۔ ۴۵۷۔ ۴۵۸۔ ۴۵۹۔ ۴۶۰۔ ۴۶۱۔ ۴۶۲۔ ۴۶۳۔ ۴۶۴۔ ۴۶۵۔ ۴۶۶۔ ۴۶۷۔ ۴۶۸۔ ۴۶۹۔ ۴۷۰۔ ۴۷۱۔ ۴۷۲۔ ۴۷۳۔ ۴۷۴۔ ۴۷۵۔ ۴۷۶۔ ۴۷۷۔ ۴۷۸۔ ۴۷۹۔ ۴۸۰۔ ۴۸۱۔ ۴۸۲۔ ۴۸۳۔ ۴۸۴۔ ۴۸۵۔ ۴۸۶۔ ۴۸۷۔ ۴۸۸۔ ۴۸۹۔ ۴۹۰۔ ۴۹۱۔ ۴۹۲۔ ۴۹۳۔ ۴۹۴۔ ۴۹۵۔ ۴۹۶۔ ۴۹۷۔ ۴۹۸۔ ۴۹۹۔ ۵۰۰۔ ۵۰۱۔ ۵۰۲۔ ۵۰۳۔ ۵۰۴۔ ۵۰۵۔ ۵۰۶۔ ۵۰۷۔ ۵۰۸۔ ۵۰۹۔ ۵۱۰۔ ۵۱۱۔ ۵۱۲۔ ۵۱۳۔ ۵۱۴۔ ۵۱۵۔ ۵۱۶۔ ۵۱۷۔ ۵۱۸۔ ۵۱۹۔ ۵۲۰۔ ۵۲۱۔ ۵۲۲۔ ۵۲۳۔ ۵۲۴۔ ۵۲۵۔ ۵۲۶۔ ۵۲۷۔ ۵۲۸۔ ۵۲۹۔ ۵۳۰۔ ۵۳۱۔ ۵۳۲۔ ۵۳۳۔ ۵۳۴۔ ۵۳۵۔ ۵۳۶۔ ۵۳۷۔ ۵۳۸۔ ۵۳۹۔ ۵۴۰۔ ۵۴۱۔ ۵۴۲۔ ۵۴۳۔ ۵۴۴۔ ۵۴۵۔ ۵۴۶۔ ۵۴۷۔ ۵۴۸۔ ۵۴۹۔ ۵۵۰۔ ۵۵۱۔ ۵۵۲۔ ۵۵۳۔ ۵۵۴۔ ۵۵۵۔ ۵۵۶۔ ۵۵۷۔ ۵۵۸۔ ۵۵۹۔ ۵۶۰۔ ۵۶۱۔ ۵۶۲۔ ۵۶۳۔ ۵۶۴۔ ۵۶۵۔ ۵۶۶۔ ۵۶۷۔ ۵۶۸۔ ۵۶۹۔ ۵۷۰۔ ۵۷۱۔ ۵۷۲۔ ۵۷۳۔ ۵۷۴۔ ۵۷۵۔ ۵۷۶۔ ۵۷۷۔ ۵۷۸۔ ۵۷۹۔ ۵۸۰۔ ۵۸۱۔ ۵۸۲۔ ۵۸۳۔ ۵۸۴۔ ۵۸۵۔ ۵۸۶۔ ۵۸۷۔ ۵۸۸۔ ۵۸۹۔ ۵۹۰۔ ۵۹۱۔ ۵۹۲۔ ۵۹۳۔ ۵۹۴۔ ۵۹۵۔ ۵۹۶۔ ۵۹۷۔ ۵۹۸۔ ۵۹۹۔ ۶۰۰۔ ۶۰۱۔ ۶۰۲۔ ۶۰۳۔ ۶۰۴۔ ۶۰۵۔ ۶۰۶۔ ۶۰۷۔ ۶۰۸۔ ۶۰۹۔ ۶۱۰۔ ۶۱۱۔ ۶۱۲۔ ۶۱۳۔ ۶۱۴۔ ۶۱۵۔ ۶۱۶۔ ۶۱۷۔ ۶۱۸۔ ۶۱۹۔ ۶۲۰۔ ۶۲۱۔ ۶۲۲۔ ۶۲۳۔ ۶۲۴۔ ۶۲۵۔ ۶۲۶۔ ۶۲۷۔ ۶۲۸۔ ۶۲۹۔ ۶۳۰۔ ۶۳۱۔ ۶۳۲۔ ۶۳۳۔ ۶۳۴۔ ۶۳۵۔ ۶۳۶۔ ۶۳۷۔ ۶۳۸۔ ۶۳۹۔ ۶۴۰۔ ۶۴۱۔ ۶۴۲۔ ۶۴۳۔ ۶۴۴۔ ۶۴۵۔ ۶۴۶۔ ۶۴۷۔ ۶۴۸۔ ۶۴۹۔ ۶۵۰۔ ۶۵۱۔ ۶۵۲۔ ۶۵۳۔ ۶۵۴۔ ۶۵۵۔ ۶۵۶۔ ۶۵۷۔ ۶۵۸۔ ۶۵۹۔ ۶۶۰۔ ۶۶۱۔ ۶۶۲۔ ۶۶۳۔ ۶۶۴۔ ۶۶۵۔ ۶۶۶۔ ۶۶۷۔ ۶۶۸۔ ۶۶۹۔ ۶۷۰۔ ۶۷۱۔ ۶۷۲۔ ۶۷۳۔ ۶۷۴۔ ۶۷۵۔ ۶۷۶۔ ۶۷۷۔ ۶۷۸۔ ۶۷۹۔ ۶۸۰۔ ۶۸۱۔ ۶۸۲۔ ۶۸۳۔ ۶۸۴۔ ۶۸۵۔ ۶۸۶۔ ۶۸۷۔ ۶۸۸۔ ۶۸۹۔ ۶۹۰۔ ۶۹۱۔ ۶۹۲۔ ۶۹۳۔ ۶۹۴۔ ۶۹۵۔ ۶۹۶۔ ۶۹۷۔ ۶۹۸۔ ۶۹۹۔ ۷۰۰۔ ۷۰۱۔ ۷۰۲۔ ۷۰۳۔ ۷۰۴۔ ۷۰۵۔ ۷۰۶۔ ۷۰۷۔ ۷۰۸۔ ۷۰۹۔ ۷۱۰۔ ۷۱۱۔ ۷۱۲۔ ۷۱۳۔ ۷۱۴۔ ۷۱۵۔ ۷۱۶۔ ۷۱۷۔ ۷۱۸۔ ۷۱۹۔ ۷۲۰۔ ۷۲۱۔ ۷۲۲۔ ۷۲۳۔ ۷۲۴۔ ۷۲۵۔ ۷۲۶۔ ۷۲۷۔ ۷۲۸۔ ۷۲۹۔ ۷۳۰۔ ۷۳۱۔ ۷۳۲۔ ۷۳۳۔ ۷۳۴۔ ۷۳۵۔ ۷۳۶۔ ۷۳۷۔ ۷۳۸۔ ۷۳۹۔ ۷۴۰۔ ۷۴۱۔ ۷۴۲۔ ۷۴۳۔ ۷۴۴۔ ۷۴۵۔ ۷۴۶۔ ۷۴۷۔ ۷۴۸۔ ۷۴۹۔ ۷۵۰۔ ۷۵۱۔ ۷۵۲۔ ۷۵۳۔ ۷۵۴۔ ۷۵۵۔ ۷۵۶۔ ۷۵۷۔ ۷۵۸۔ ۷۵۹۔ ۷۶۰۔ ۷۶۱۔ ۷۶۲۔ ۷۶۳۔ ۷۶۴۔ ۷۶۵۔ ۷۶۶۔ ۷۶۷۔ ۷۶۸۔ ۷۶۹۔ ۷۷۰۔ ۷۷۱۔ ۷۷۲۔ ۷۷۳۔ ۷۷۴۔ ۷۷۵۔ ۷۷۶۔ ۷۷۷۔ ۷۷۸۔ ۷۷۹۔ ۷۸۰۔ ۷۸۱۔ ۷۸۲۔ ۷۸۳۔ ۷۸۴۔ ۷۸۵۔ ۷۸۶۔ ۷۸۷۔ ۷۸۸۔ ۷۸۹۔ ۷۹۰۔ ۷۹۱۔ ۷۹۲۔ ۷۹۳۔ ۷۹۴۔ ۷۹۵۔ ۷۹۶۔ ۷۹۷۔ ۷۹۸۔ ۷۹۹۔ ۸۰۰۔ ۸۰۱۔ ۸۰۲۔ ۸۰۳۔ ۸۰۴۔ ۸۰۵۔ ۸۰۶۔ ۸۰۷۔ ۸۰۸۔ ۸۰۹۔ ۸۱۰۔ ۸۱۱۔ ۸۱۲۔ ۸۱۳۔ ۸۱۴۔ ۸۱۵۔ ۸۱۶۔ ۸۱۷۔ ۸۱۸۔ ۸۱۹۔ ۸۲۰۔ ۸۲۱۔ ۸۲۲۔ ۸۲۳۔ ۸۲۴۔ ۸۲۵۔ ۸۲۶۔ ۸۲۷۔ ۸۲۸۔ ۸۲۹۔ ۸۳۰۔ ۸۳۱۔ ۸۳۲۔ ۸۳۳۔ ۸۳۴۔ ۸۳۵۔ ۸۳۶۔ ۸۳۷۔ ۸۳۸۔ ۸۳۹۔ ۸۴۰۔ ۸۴۱۔ ۸۴۲۔ ۸۴۳۔ ۸۴۴۔ ۸۴۵۔ ۸۴۶۔ ۸۴۷۔ ۸۴۸۔ ۸۴۹۔ ۸۵۰۔ ۸۵۱۔ ۸۵۲۔ ۸۵۳۔ ۸۵۴۔ ۸۵۵۔ ۸۵۶۔ ۸۵۷۔ ۸۵۸۔ ۸۵۹۔ ۸۶۰۔ ۸۶۱۔ ۸۶۲۔ ۸۶۳۔ ۸۶۴۔ ۸۶۵۔ ۸۶۶۔ ۸۶۷۔ ۸۶۸۔ ۸۶۹۔ ۸۷۰۔ ۸۷۱۔ ۸۷۲۔ ۸۷۳۔ ۸۷۴۔ ۸۷۵۔ ۸۷۶۔ ۸۷۷۔ ۸۷۸۔ ۸۷۹۔ ۸۸۰۔ ۸۸۱۔ ۸۸۲۔ ۸۸۳۔ ۸۸۴۔ ۸۸۵۔ ۸۸۶۔ ۸۸۷۔ ۸۸۸۔ ۸۸۹۔ ۸۹۰۔ ۸۹۱۔ ۸۹۲۔ ۸۹۳۔ ۸۹۴۔ ۸۹۵۔ ۸۹۶۔ ۸۹۷۔ ۸۹۸۔ ۸۹۹۔ ۹۰۰۔ ۹۰۱۔ ۹۰۲۔ ۹۰۳۔ ۹۰۴۔ ۹۰۵۔ ۹۰۶۔ ۹۰۷۔ ۹۰۸۔ ۹۰۹۔ ۹۱۰۔ ۹۱۱۔ ۹۱۲۔ ۹۱۳۔ ۹۱۴۔ ۹۱۵۔ ۹۱۶۔ ۹۱۷۔ ۹۱۸۔ ۹۱۹۔ ۹۲۰۔ ۹۲۱۔ ۹۲۲۔ ۹۲۳۔ ۹۲۴۔ ۹۲۵۔ ۹۲۶۔ ۹۲۷۔ ۹۲۸۔ ۹۲۹۔ ۹۳۰۔ ۹۳۱۔ ۹۳۲۔ ۹۳۳۔ ۹۳۴۔ ۹۳۵۔ ۹۳۶۔ ۹۳۷۔ ۹۳۸۔ ۹۳۹۔ ۹۴۰۔ ۹۴۱۔ ۹۴۲۔ ۹۴۳۔ ۹۴۴۔ ۹۴۵۔ ۹۴۶۔ ۹۴۷۔ ۹۴۸۔ ۹۴۹۔ ۹۵۰۔ ۹۵۱۔ ۹۵۲۔ ۹۵۳۔ ۹۵۴۔ ۹۵۵۔ ۹۵۶۔ ۹۵۷۔ ۹۵۸۔ ۹۵۹۔ ۹۶۰۔ ۹۶۱۔ ۹۶۲۔ ۹۶۳۔ ۹۶۴۔ ۹۶۵۔ ۹۶۶۔ ۹۶۷۔ ۹۶۸۔ ۹۶۹۔ ۹۷۰۔ ۹۷۱۔ ۹۷۲۔ ۹۷۳۔ ۹۷۴۔ ۹۷۵۔ ۹۷۶۔ ۹۷۷۔ ۹۷۸۔ ۹۷۹۔ ۹۸۰۔ ۹۸۱۔ ۹۸۲۔ ۹۸۳۔ ۹۸۴۔ ۹۸۵۔ ۹۸۶۔ ۹۸۷۔ ۹۸۸۔ ۹۸۹۔ ۹۹۰۔ ۹۹۱۔ ۹۹۲۔ ۹۹۳۔ ۹۹۴۔ ۹۹۵۔ ۹۹۶۔ ۹۹۷۔ ۹۹۸۔ ۹۹۹۔ ۱۰۰۰۔ ۱۰۰۱۔ ۱۰۰۲۔ ۱۰۰۳۔ ۱۰۰۴۔ ۱۰۰۵۔ ۱۰۰۶۔ ۱۰۰۷۔ ۱۰۰۸۔ ۱۰۰۹۔ ۱۰۱۰۔ ۱۰۱۱۔ ۱۰۱۲۔ ۱۰۱۳۔ ۱۰۱۴۔ ۱۰۱۵۔ ۱۰۱۶۔ ۱۰۱۷۔ ۱۰۱۸۔ ۱۰۱۹۔ ۱۰۲۰۔ ۱۰۲۱۔ ۱۰۲۲۔ ۱۰۲۳۔ ۱۰۲۴۔ ۱۰۲۵۔ ۱۰۲۶۔ ۱۰۲۷۔ ۱۰۲۸۔ ۱۰۲۹۔ ۱۰۳۰۔ ۱۰۳۱۔ ۱۰۳۲۔ ۱۰۳۳۔ ۱۰۳۴۔ ۱۰۳۵۔ ۱۰۳۶۔ ۱۰۳۷۔ ۱۰۳۸۔ ۱۰۳۹۔ ۱۰۴۰۔ ۱۰۴۱۔ ۱۰۴۲۔ ۱۰۴۳۔ ۱۰۴۴۔ ۱۰۴۵۔ ۱۰۴۶۔ ۱۰۴۷۔ ۱۰۴۸۔ ۱۰۴۹۔ ۱۰۵۰۔ ۱۰۵۱۔ ۱۰۵۲۔ ۱۰۵۳۔ ۱۰۵۴۔ ۱۰۵۵۔ ۱۰۵۶۔ ۱۰۵۷۔ ۱۰۵۸۔ ۱۰۵۹۔ ۱۰۶۰۔ ۱۰۶۱۔ ۱۰۶۲۔ ۱۰۶۳۔ ۱۰۶۴۔ ۱۰۶۵۔ ۱۰۶۶۔ ۱۰۶۷۔ ۱۰۶۸۔ ۱۰۶۹۔ ۱۰۷۰۔ ۱۰۷۱۔ ۱۰۷۲۔ ۱۰۷۳۔ ۱۰۷۴۔ ۱۰۷۵۔ ۱۰۷۶۔ ۱۰۷۷۔ ۱۰۷۸۔ ۱۰۷۹۔ ۱۰۸۰۔ ۱۰۸۱۔ ۱۰۸۲۔ ۱۰۸۳۔ ۱۰۸۴۔ ۱۰۸۵۔ ۱۰۸۶۔ ۱۰۸۷۔ ۱۰۸۸۔ ۱۰۸۹۔ ۱۰۹۰۔ ۱۰۹۱۔ ۱۰۹۲۔ ۱۰۹۳۔ ۱۰۹۴۔ ۱۰۹۵۔ ۱۰۹۶۔ ۱۰۹۷۔ ۱۰۹۸۔ ۱۰۹۹۔ ۱۱۰۰۔ ۱۱۰۱۔ ۱۱۰۲۔ ۱۱۰۳۔ ۱۱۰۴۔ ۱۱۰۵۔ ۱۱۰۶۔ ۱۱۰۷۔ ۱۱۰۸۔ ۱۱۰۹۔ ۱۱۱۰۔ ۱۱۱۱۔ ۱۱۱۲۔ ۱۱۱۳۔ ۱۱۱۴۔ ۱۱۱۵۔ ۱۱۱۶۔ ۱۱۱۷۔ ۱۱۱۸۔ ۱۱۱۹۔ ۱۱۲۰۔ ۱۱۲۱۔ ۱۱۲۲۔ ۱۱۲۳۔ ۱۱۲۴۔ ۱۱۲۵۔ ۱۱۲۶۔ ۱۱۲۷۔ ۱۱۲۸۔ ۱۱۲۹۔ ۱۱۳۰۔ ۱۱۳۱۔ ۱۱۳۲۔ ۱۱۳۳۔ ۱۱۳۴۔ ۱۱۳۵۔ ۱۱۳۶۔ ۱۱۳۷۔ ۱۱۳۸۔ ۱۱۳۹۔ ۱۱۴۰۔ ۱۱۴۱۔ ۱۱۴۲۔ ۱۱۴۳۔ ۱۱۴۴۔ ۱۱۴۵۔ ۱۱۴۶۔ ۱۱۴۷۔ ۱۱۴۸۔ ۱۱۴۹۔ ۱۱۵۰۔ ۱۱۵۱۔ ۱۱۵۲۔ ۱۱۵۳۔ ۱۱۵۴۔ ۱۱۵۵۔ ۱۱۵۶۔ ۱۱۵۷۔ ۱۱۵۸۔ ۱۱۵۹۔ ۱۱۶۰۔ ۱۱۶۱۔ ۱۱۶۲۔ ۱۱۶۳۔ ۱۱۶۴۔ ۱۱۶۵۔ ۱۱۶۶۔ ۱۱۶۷۔ ۱۱۶۸۔ ۱۱۶۹۔ ۱۱۷۰۔ ۱۱۷۱۔ ۱۱۷۲۔ ۱۱۷۳۔ ۱۱۷۴۔ ۱۱۷۵۔ ۱۱۷۶۔ ۱۱۷۷۔ ۱۱۷۸۔ ۱۱۷۹۔ ۱۱۸۰۔ ۱۱۸۱۔ ۱۱۸۲۔ ۱۱۸۳۔ ۱۱۸۴۔ ۱۱۸۵۔ ۱۱۸۶۔ ۱۱۸۷۔ ۱۱۸۸۔ ۱۱۸۹۔ ۱۱۹۰۔ ۱۱۹۱۔ ۱۱۹۲۔ ۱۱۹۳۔ ۱۱۹۴۔ ۱۱۹۵۔ ۱۱۹۶۔ ۱۱۹۷۔ ۱۱۹۸۔ ۱۱۹۹۔ ۱۲۰۰۔ ۱۲۰۱۔ ۱۲۰۲۔ ۱۲۰۳۔ ۱۲۰۴۔ ۱۲۰۵۔ ۱۲۰۶۔ ۱۲۰۷۔ ۱۲۰۸۔ ۱۲۰۹۔ ۱۲۱۰۔ ۱۲۱۱۔ ۱۲۱۲۔ ۱۲۱۳۔ ۱۲۱۴۔ ۱۲۱۵۔ ۱۲۱۶۔ ۱۲۱۷۔ ۱۲۱۸۔ ۱۲۱۹۔ ۱۲۲۰۔ ۱۲۲۱۔ ۱۲۲۲۔ ۱۲۲۳۔ ۱۲۲۴۔ ۱۲۲۵۔ ۱۲۲۶۔ ۱۲۲۷۔ ۱۲۲۸۔ ۱۲۲۹۔ ۱۲۳۰۔ ۱۲۳۱۔ ۱۲۳۲۔ ۱۲۳۳۔ ۱۲۳۴۔ ۱۲۳۵۔ ۱۲۳۶۔ ۱۲۳۷۔ ۱۲۳۸۔ ۱۲۳۹۔ ۱۲۴۰۔ ۱۲۴۱۔ ۱۲۴۲۔ ۱۲۴۳۔ ۱۲۴۴۔ ۱۲۴۵۔ ۱۲۴۶۔ ۱۲۴۷۔ ۱۲۴۸۔ ۱۲۴۹۔ ۱۲۵۰۔ ۱۲۵۱۔ ۱۲۵۲۔ ۱۲۵۳۔ ۱۲۵۴۔ ۱۲۵۵۔ ۱۲۵۶۔ ۱۲۵۷۔ ۱۲۵۸۔ ۱۲۵۹۔ ۱۲۶۰۔ ۱۲۶۱۔ ۱۲۶۲۔ ۱۲۶۳۔ ۱۲۶۴۔ ۱۲۶۵۔ ۱۲۶۶۔ ۱۲۶۷۔ ۱۲۶۸۔ ۱۲۶۹۔ ۱۲۷۰۔ ۱۲۷۱۔ ۱۲۷۲۔ ۱۲۷۳۔ ۱۲۷۴۔ ۱۲۷۵۔ ۱۲۷۶۔ ۱۲۷۷۔ ۱۲۷۸۔ ۱۲۷۹۔ ۱۲۸۰۔ ۱۲۸۱۔ ۱۲۸۲۔ ۱۲۸۳۔ ۱۲۸۴۔ ۱۲۸۵۔ ۱۲۸۶۔ ۱۲۸۷۔ ۱۲۸۸۔ ۱۲۸۹۔ ۱۲۹۰۔ ۱۲۹۱۔ ۱۲۹۲۔ ۱۲۹۳۔ ۱۲۹۴۔ ۱۲۹۵۔ ۱۲۹۶۔ ۱۲۹۷۔ ۱۲۹۸۔ ۱۲۹۹۔ ۱۳۰۰۔ ۱۳۰۱۔ ۱۳۰۲۔ ۱۳۰۳۔ ۱۳۰۴۔ ۱۳۰۵۔ ۱۳۰۶۔ ۱۳۰۷۔ ۱۳۰۸۔ ۱۳۰۹۔ ۱۳۱۰۔ ۱۳۱۱۔ ۱۳۱۲۔ ۱۳۱۳۔ ۱۳۱۴۔ ۱۳۱۵۔ ۱۳۱۶۔ ۱۳۱۷۔ ۱۳۱۸۔ ۱۳۱۹۔ ۱۳۲۰۔ ۱۳۲۱۔ ۱۳۲۲۔ ۱۳۲۳۔ ۱۳۲۴۔ ۱۳۲۵۔ ۱۳۲۶۔ ۱۳۲۷۔ ۱۳۲۸۔ ۱۳۲۹۔ ۱۳۳۰۔ ۱۳۳۱۔ ۱۳۳۲۔ ۱۳۳۳۔ ۱۳۳۴۔ ۱۳۳۵۔ ۱۳۳۶۔ ۱۳۳۷۔ ۱۳۳۸۔ ۱۳۳۹۔ ۱۳۴۰۔ ۱۳۴۱۔ ۱۳۴۲۔ ۱۳۴۳۔ ۱۳۴۴۔ ۱۳۴۵۔ ۱۳۴۶۔ ۱۳۴۷۔ ۱۳۴۸۔ ۱۳۴۹۔ ۱۳۵۰۔ ۱۳۵۱۔ ۱۳۵۲۔ ۱۳۵۳۔ ۱۳۵۴۔ ۱۳۵۵۔ ۱۳۵۶۔ ۱۳۵۷۔ ۱۳۵۸۔ ۱۳۵۹۔ ۱۳۶۰۔ ۱۳۶۱۔ ۱۳۶۲۔ ۱۳۶۳۔ ۱۳۶۴۔ ۱۳۶۵۔ ۱۳۶۶۔ ۱۳۶۷۔ ۱۳۶۸۔ ۱۳۶۹۔ ۱۳۷۰۔ ۱۳۷۱۔ ۱۳۷۲۔ ۱۳۷۳۔ ۱۳۷۴۔ ۱۳۷۵۔ ۱۳۷۶۔ ۱۳۷۷۔ ۱۳۷۸۔ ۱۳۷۹۔ ۱۳۸۰۔ ۱۳۸۱۔ ۱۳۸

کے اندر بلا تجدید نکاح وجوہ جائز ہے اور عدالت کے گزر جانے پر بلا کسی علامہ کے جدید نکاح جائز ہے۔ ہم ان چار صحیح احادیث کے ہوتے ہوئے کسی امام کے فتویٰ کی ضرورت محسوس نہیں کرتے۔ کیونکہ اصل دین کتاب و سنت سے عبارت ہے۔ قیل و قال اور آمار کی ہرگز احتیاج نہیں۔ تاہم تکمین قلب کیلئے ابو الحسنات علامہ عبدالحی حنفی لکھنوی کی ایک عبارت ذیل میں لکھی جاتی ہے :

”القول الثاني انه اذا طلق ثلاثا تقع واحدة رجعية وهذا هو المنقول عن بعض الصحابة
وقالوا لا بأس به وابتاع وهو أحد القولين لمالك وبعض أصحاب أحمد و
اشترى من ابن تيمية الحنبلي في تصانيفهم وتلميذه ابن القيم في كتاب زاد
المعاد، حاشية شرح وقاية ص ۲۶، كتاب النكاح“

کہ تین طلاقیں کے متعلق علماء اسلام و فقہاء شریعت میں اختلاف ہے بہر حال دوسرا قول یہ ہے کہ مجلس واحد کی اکٹھی تین طلاقیں ایک رجعی طلاق واقع ہوتی ہے۔ امام داؤد ظاہری اور اس کے اتباع کا یہی مذہب ہے۔ ایک قول امام مالک کا بھی یہی ہے اور بعض حنبلی مقتدیوں کا بھی یہی فتویٰ ہے اور اس مذہب کی آٹھویں صدی کے مجدد کامل امام ابن تیمیہؒ اور ان کے شاگرد رشید حافظ ابن قیمؒ نے پر زور تائید کی ہے۔

”وذهب طائفة من أهل العلم إلى أن الطلاق لا يتبع الطلاق بل يقع واحدة وقد
حكى ذلك صاحب البحر عن أبي موسى ورواية عن علي وابن عباس وطائفة و
عطاء وجابر بن زيد والهادي والعاسم والباقر والناصر وأحمد بن عيسى ومحمد بن
بن موسى بن عبد الله وسوايته عن زيد بن علي وإليه ذهب جماعة من المتأخرين
منهم ابن تيمية وابن القيم وجماعة من المحققين“ (ذیل الاوطار ص ۲۶ ج ۶)

کہ اہل علم کی ایک جماعت کا فتویٰ ہے کہ ایک مجلس کی تین طلاقیں ایک طلاق رجعی ہوتی ہے۔
بقول صاحب بحر محیط حضرت ابو موسیٰ اشعرؓ اور ایک روایت کے مطابق حضرت علیؓ، جابر بن
زید بن علی، طاؤس، جابر بن زید، ہادی، قاسم، باقر، ناصر، احمد بن عیسیٰ، عبد اللہ بن موسیٰ
زید بن علی، سلف میں سے اور متاخرین میں سے امام ابن تیمیہؒ، امام ابن قیمؒ اور دوسرے محققین
کا یہی فتویٰ ہے ؟

اور متاخرین حنفیہ میں سے مفتی کفایت اللہ دہلوی، مفتی سبیب الرحمن، مفتی قاسم الدین حنفی

مفتی ندوی اور صدق جہد کے ائمہ و حافظ علم و ہدایت حنفیؒ کی یہی فتویٰ ہے کہ مجلس واحد کی تین طلاقیں

ایک رجعی طلاق ہوتی ہے۔ جیسا کہ فتاویٰ ثنائیہ جلد ۲ کتاب الطلاق میں تفصیل موجود ہے۔

میں کہتا ہوں کہ فتاویٰ ثنائیہ جلد ۲ کے مطابق ایک ہزار صحابہ کرام کا بھی یہی فتویٰ ہے۔ اور یہ بھی یاد رہے کہ حیض میں دی گئی طلاق واقع نہیں ہوتی جیسا کہ سنن ابی داؤد میں ہے کہ حضرت عبداللہ بن عمرؓ نے حالت حیض میں اپنی بیوی کو طلاق دے ڈالی، حضرت عمرؓ نے آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے یہ واقعہ بیان کیا تو آپؐ نے فرمایا کہ ان ایام میں طلاق واقع نہیں ہوتی بالغافلہ یہی :

طلق ابن

عمر امیر متہ حاضر علی عہد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فمثل عمر عن
ذالک رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال ان ابن عمر طلق امرأتہ وھی
حائض قال عبدہ فردھا علی ولہ یرھا شیئاً دعون المعبود ص ۲۳۳
ناد المعاد ص ۴۴۰

فیصلہ:

ان مذکورہ بالا آیات قرآنیہ، ان چار احادیث صحیحہ اور فقہاء اسلام کی تشریحات اور توضیحات کے مطابق مجلس واحد کی تین طلاقیں ایک رجعی طلاق غیر منغلظہ واقع ہوتی ہے اور اندر عدت بلا جہد نکاح خاوند اپنی بیوی سے رجوع کر سکتا ہے اور اگر عدت گذر جائے تو بلا سلاہ نکاح جدید جائز ہے اور یہ نکاح بلاشبہ شرعی نکاح ہوگا۔ اور حیض میں دی گئی طلاق واقع نہیں ہوتی۔ واللہ اعلم بالصواب !
(محمد عبید اللہ عقیق)

وی۔ پی آر ہا ہے !

دسمبر جنوری میں جن حضرات کو سالانہ چندہ کے خاتمہ کی اطلاع دی گئی تھی ان کے نام مندرجہ ذیل وی۔ پی۔ آر ہا کیا جا رہا ہے۔ یاد رہے کہ وی پی پیکٹ میں پرانا پرچہ ارسال کیا جائیگا کیونکہ زیر نظر تازہ شمارہ اس سے قبل ارسال کیا جا چکا ہوگا۔ امید ہے قارئین وی۔ پی۔ آر ہا وصول فرما کر شکریہ کا موقع اور دینی حمیت کا ثبوت دیں گے۔ قارئین چاہیں تو یہ پیمانہ پرچہ اپنے دوستوں کو بطور نمونہ دکھا کر ترجمان کے لئے مزید خریدار مہیا کر سکتے ہیں۔ والسلام !
(ناظم دفتر اکرام اللہ)